

ZAGREB U PRVOM SVJETSKOM RATU (OZRAČJE OSNIVANJA MEDICINSKOG FAKULTETA)

THE ESTABLISHMENT OF MEDICAL SCHOOL IN ZAGREB IN WORLD WAR I

Vlatka Dugački, Krešimir Regan

SUMMARY

World War I irrevocably changed the face of the world, including Croatia and its capital Zagreb. While between 1880 and 1910 Zagreb became a modern European city, World War I (1914-1918) was marked by new municipal regulations that overturned the everyday life of the city. Social conditions reached catastrophic proportions, especially in the later years of the war. Soldiers and refugees swarmed the city, and famine and the Spanish flu epidemic hit it hard. In such harsh social and economic circumstances Milan Rojč, head of the Theology and Education Department and three doctors from the Sisters of Mercy Hospital, namely, Theodor Wikerhauser, Miroslav Čačković pl. Vrhovinski, and Dragutin Mašek, finally started the School of Medicine in December 1917. The School had formally been founded 43 years before, on January 5th, 1874., when the Croatian Parliament, passed the law concerning the establishment of the University, which was to have four faculties: Theology, Philosophy, Law, and Medicine.

Key words: World War I; Zagreb; Medical Faculty.

UVOD

Prvi svjetski rat sa svim je svojim posljedicama nepovratno promijenio naličje svijeta, pa tako i Hrvatske te njegove metropole Zagreba. Dok se kroz tri dinamična desetljeća od 1880. do 1910. godine Zagreb transformirao u

* Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Frankopanska 26, 10 000 Zagreb
Adresa za dopisivanje: vdugacki@gmail.com i kresimir.regan@gmail.com

moderan europski grad, sustavno obogaćivan monumentalnim javnim građevinama, koje postaju njegovi zaštitni znakovi, i građanskim načinom života obilježenim kazališnim i kino predstavama, javnim, kulturnim i drugim manifestacijama, kao i veselim dnevnim i noćnim životom, dotle je razdoblje Prvoga svjetskog rata od 1914. do 1918. godine obilježeno propisivanjem novih komunalnih propisa, čije je provođenje imalo za posljedicu potpunu promjenu u svakodnevnom životu grada, te pojavom katastrofalnih socijalnih uvjeta i opće nesigurnosti, osobito u posljednjim godinama rata uzrokovanih velikim prilivom vojnika i izbjeglica u grad, pojavom gladi te naposljetku epidemijom španjolske gripe.

Iako je povijest Prvoga svjetskog rata obrađena u brojnim izdanjima domaće i inozemne historiografije,¹ pozornost hrvatskih istraživača najviše su zaokupljali domaći politički procesi, koji su prethodili izbijanju Prvoga svjetskog rata 1914. godine, te osobito događaji s kraja rata 1918. godine, koje su obilježili raspad Austro-Ugarske, uspostavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba te u konačnici njezino sjedinjenje s Kraljevinom Srbijom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, dok su problemi iz ratne svakodnevice s bojišta, a osobito iz pozadine, kao što su mobilizacija, briga o ranjenicima, obitelji-mobiliziranih i stradalih vojnika, glad, bolesti i epidemije, s kojima su

¹ David Stevenson, *1914-1918. Povijest Prvoga svjetskog rata*, Zaprešić 2014; *The Cambridge history of the First World War*, 1-3. Cambridge 2014; Cristopher Clark, *The Sleepwalkers . How Europe went to war in 1914*, London 2013; *The economics of World War I* (ed. Stephen Broadberry, Mark Harrison), Cambridge 2005; Martin Marix Evans, *Bitke Prvog svjetskog rata*, Split 2005; Michael S. Neiberg, *Fighting the Great War. A global history*, Cambridge-London 2005; Annika Mombauer, *Uzroci prvog svjetskog rata. Kontroverze i konsenzus*, Zagreb 2014; Tvrko Jakovina, *Hrvati u Prvom svjetskom ratu. Krvava kronika od Galicije do Galipolja, jedinstveno i dramatično djelo uglednih povjesničara s nikad viđenim fotografijama*, Zagreb 2014; Željko Holjevac, *Prvi svjetski rat. Hrvati između Srednje Europe i Balkana*, *Hrvatska revija*, 12(2012) 1-2, 36-51; Ljubomir Antić, *Hrvatska i Prvi svjetski rat*, *Hrvatska revija*, 4(2004) 2, 15-21; David Orlović, *Prvi svjetski rat na Jadranu*, *Epvlon*, 7(2009) 7, 125-134; Josip Horvat, *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914-1918*, Zagreb 1967; Fuad Slipičević, *Prvi svjetski rat i stvaranje države jugoslovenskih naroda*, Sarajevo 1957; Slavko Pavičić, *Prvi svjetski rat 1914.-1918.*, Zagreb 1944; Isti, *Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2009; Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2008; Livia Kardum, *Europska diplomacija i prvi svjetski rat*, Zagreb 2006; *svjetski ratovi*, *Hrvatska enciklopedija*, 10. Zagreb 2008, 402; *Velika ilustrirana povijest svijeta (1850-1918)*, 15. Rijeka 1978, 6897-6928; *Povijest. Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)*, 16. Zagreb 2007; Željko Karaula, *Sarajevski atentat. Reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 43(2011), 255-291; *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914 g.* (prir. Vojislav Bogičević), Sarajevo 1954; Bogdan Krizman, *Hrvatski sabor i sarajevski atentat 1914. godine*, Beograd 1967; Ivan Jurić, *Sarajevska tragedija Sofije i Ferdinanda / Die Tragödie von Sophie und Ferdinand in Sarajevo*, Metković 2010; Dinko Čutura i Lovro Galić, *Veliki rat. Vojnopolitička situacija uoči rata*, *Hrvatska revija*, 4(2004) 2, 41-42; Ratko Parežanin, *Mlada Bosna i prvi svjetski rat*, München 1974.

se svakodnevno suočavali civili tijekom čitavog rata, pa tako i Zagrepčani, ostali gotovo sve do naših dana neistraženi.²

Jedan od razloga slabe istraženosti leži i u činjenici što je dio arhivske građe poslije 1918. godine prebačen u Beograd ili stradao tijekom Drugoga svjetskog rata,³ a drugi što je građa gospodarske i socijalne problematike očuvana tek fragmentarno u nekoliko velikih fondova pojedinih odjela Zemaljske vlade Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,⁴ te u manjim fondovima.⁵ Iako se građe o društvenim, socijalnim i gospodarskim prilikama u Hrvatskoj i u Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata može pronaći i u fondovima Državnoga arhiva Zagreba,⁶ najnoviji radovi na tu temu ipak se ponajviše temelje na novinskim tiskovinama (*Hrvatska, Ilustrovani list, Jutarnji list, Katolički list, Narodna zaštita, Narodne novine, Novine, Obzor*), koje su redovito izvještavale javnost o svakodnevnim događajima i problemima građanstva, vojništva i obitelji mobiliziranih te poginulih vojnika tijekom

² Usp. Violeta Herman Kaurić, Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historijskim časopisima u razdoblju 1945.-1998. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33(1999-2000), 491-498; Ista, *Funkcioniranje zdravstvene službe u Požeškoj županiji tijekom Prvog svjetskog rata. Primjer Kraljevske zemaljske bolnice u Pakracu* (magistarski rad), Zagreb 2002; Ista, *Projekt gradnje vojne zarazne bolnice u Brodu na Savi za Prvoga svjetskoga rata, Scrinia Slavonica*, 9(2009), 275-295; Ista, *Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata, Historijski zbornik*, 62(2009) 2, 428-429, bilj. 5; Ista, *Za naše junake ... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914.-1918.* (doktorska disertacija), Zagreb 2007; Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2013; Filip Škiljan, *Prvi svjetski rat u Europi i Hrvatskom zagorju, Zagorsko lice boga rata* (katalog izložbe), Gornja Stubica 2014; *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.-1918.*, zbornik radova, Zagreb-Varaždin 2014; Davor Mandić, *Istra u vihoru velikog rata. Sudbina evakuiraca 1914.-1918.*, Pula 2013; Branko Ostajmer i Vladimir Geiger, *Spomenici - kenotafi poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu, Zbornik Muzeja Đakovštine*, 11(2013), 139-156; Božica Anić i Vesna Peršić Kovač, *Prilog poznavanju djelatnosti društava u Koprivnici uoči i tijekom Prvog svjetskog rata, Podravina*, 11(2012), 57-76; Mira Kolar-Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici, Cris*, 8(2006) 1, 14-25; Petra Marinčić, *Zbrinjavanje gladne djece za vrijeme Prvog svjetskog rata, Lucius*, 11(2012) 16-17, 327-348 i dr.

³ Kolar-Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne istarske djece*, bilj. 39.

⁴ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA) 78, Zemaljska vlada, Predsjedništvo; HDA 79, Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove; HDA 80, Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu; HDA 81, Zemaljska vlada, Odjel za pravosuđe; HDA 82, Zemaljska vlada, Odjel za narodno gospodarstvo; HDA 83, Zemaljska vlada, Odjel za zdravstvo u Zagrebu.

⁵ HDA 1345, Društvo domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.-1919., Glavni odbor Zagreb, Grupa VI; HDA 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI.

⁶ Državni arhiv Zagreb (dalje DAZG) 4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Gradsko poglavarstvo 1850.-1918.; DAZG 240, Bolnica Milosrdnih sestara u Zagrebu; DAZG 243, Zakladna bolnica u Zagrebu; DAZG 1029, Dobrotvorno društvo »Prehrana«; DAZG 778, Društvo »Čovječnosti«; DAZG 781, Liga za zaštitu djece Hrvatske i Slavonije; DAZG 784, Zagrebačko društvo »Dobrotvor«.

Prvoga svjetskog rata, zbog čega su prvorazredan izvor u rekonstruiranju političkog duha i vremena te teške ratne svakodnevice.⁷

Želja nam je ukazati na teške društveno-socijalne okolnosti u Zagrebu za Prvoga svjetskog rata, u kojem je 1917. godine došlo do konačnog početka rada Medicinskoga fakulteta u zagrebačkom predjelu Šalata, koji će se ubrzo nametnuti u vodeću medicinsku ustanovu u jugoistočnoj Europi tog razdoblja.

LICE GRADA U PRASKOZORJE RATA

Preobrazba Zagreba u hrvatsko upravno-političko, gospodarsko, crkveno i kulturno središte Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, odvijalo se kontinuirano, no nejednakim intenzitetom tijekom čitave druge polovine 19. i prvih godina 20. stoljeća. Dok je još polovinom 19. stoljeća Zagreb bio tek manji srednjoeuropski gradić, koji je prema popisu stanovništva iz 1848. brojao tek 16.886 stanovnika, prema posljednjem prijeratnom popisu iz 1910. godine imao je 79.038 stanovnika, a prema popisu iz 1917. godine ta se brojka popela na čak 89.073 stanovnika. Taj nagli rast nije zaustavila ni epidemija španjolske gripe, koja je u tri vala 1918. godine poharala Zagreb i okolicu, tako da je već 1921. godine Zagreb brojao 108.674 stanovnika.⁸ (Slika 1)

Sve snažniji rast stanovništva te modernizacija hrvatskoga pa tako i zagrebačkoga društva u demografskom, gospodarskom, kulturnom i znanstvenom pogledu tijekom druge polovine 19. stoljeća, a osobito nakon potresa iz 1880. godine, koji je teško oštetio grad, ostavili su neizbrisiv trag na izgledu Zagreba. Tada je započela sistematska obnova grada, a težište urbane izgradnje proširilo se iz njegovih skučenih i prenatrpanih srednjovjekovnih jezgri i dijela Donjega grada uz Jelačićev trg, Ilicu i Vlašku ulicu na prostor najstrožega središta grada, čiju je glavnu urbanističku okosnicu činila znamenita zagrebačka Zelena potkova, odnosno sustav trgova, koji se u obliku potkove proteže od današnje Praške ulice na sjeveru do Glavnog kolodvora na jugu, potom duž željezničke pruge u smjeru zapada i naposljetku od Botaničkoga vrta na jugu do današnje zgrade Sveučilišta na sjeveru.

⁷ Usp. Mirjana Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu. Povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti, *Libellarium*, 2(2009) 2, 121-144.

⁸ Mira Kolar-Dimitrijević, Utjecaj Prvoga svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 24(1991), 47, Tabela 2; Željko Holjevac, Temelji modernizacije. Godine 1850-1882, *Povijest grada Zagreba*, 1. Zagreb 2012, 298; Zoran Grijak i Ivo Goldstein, Na vratima 20. stoljeća. Godine 1882-1918, *Povijest grada Zagreba*, 1. Zagreb 2012, 350-411.

Sl. 1 Karta Zagreba iz 1911. (*Povijest grada Zagreba*, I. Zagreb 2012, 400.)

Sl. 2 Obnovljena zagrebačka katedrala 1906. (Krešimir Regan, *Božje utvrde Kraljevine Slavonije, Inicijal*, (1(2013), sl. 7)

Ujedno je to i doba kada se Jelačićev trg kao središnje mjesto grada u cijelosti okružuje s monumentalnim višekatnicama, dovršava obnova katedrale u neogotičkom stilu (Slika 2), te na sjevernoj gradskoj periferiji u predjelu Mirogoja gradi novo gradsko groblje sa znamenitim arkadama. Dok su Donji i Gornji grad sa sjeverozapadne strane omeđivale rezidencijalne gradske četvrti dobrostojećega građanstva na Tuškancu, dotle je s preostalih strana središte grada bilo opasano siromašnim radničkim četvrtima (Trnje, Radnički dol, područje između Nove vesi i Medvedgradske ulice), okupljenima oko industrijskih postrojenja. Također, dok su ulice Donjega grada omeđivale višekatne reprezentativne javne i stambene zgrade u duhu historijskih stilova, dotle su periferijom prevladavale niske prizemnice sa slabom komunalnom infrastrukturom, okružene malim povrtnjacima.

OD PRVOBITNOGA ZANOSA DO OTREŽNJENJA – ZAGREBAČKA RATNA SVAKODNEVICA

Prvi svjetski rat bio je prvi od dva izravna globalna oružana sukoba vodećih europskih i svjetskih velesila i njihovih saveznika. Trajao je od 28. srpnja 1914. do 11. studenoga 1918., a u njemu je sudjelovalo 36 država od ukupno njih 54. Poginulo je 10 milijuna ljudi, od čega oko 9 milijuna vojnika, dok je 21 milijun ljudi bio ranjen.⁹ Pretpostavlja se da je s područja Hrvatske u njemu stradalo oko 137.000 ljudi.¹⁰

Ako izuzmemo područje istočnoga Srijema, koje je početkom studenog 1914. godine bilo zahvaćeno ratnim vihorom nakon što su srpske snage prodrle u njega po slomu austrougarske ofenzive na Srbiju, te povremenih i manjih sukoba austrougarske i talijanske mornarice na Jadranu, te pokušaja austrougarske mornarice da probije pomorsku blokadu na Otrantu tijekom čitavoga rata, hrvatski prostor nije bio izravno pogođen bojnim djelovanjima i razaranjima.¹¹ Tek se povremeno čula kanonada topova najprije sa srpskog bojišta, a od 1915. godine s talijanskoga bojišta.¹²

⁹ Čutura i Galić, Veliki rat, 54-55.

¹⁰ svjetski ratovi, *Hrvatska enciklopedija*, 10. Zagreb 2008, 402; Škiljan, Prvi svjetski rat, 49; Čutura i Galić, Veliki rat, 54-55.

¹¹ svjetski ratovi, 403-408; Čutura i Galić, Veliki rat, 15-17; Zvonimir Freivogel, *Austrougarski bojni brodovi I. svjetskog rata*, Rijeka 2003; Isti, *Austrougarske podmornice u I. svjetskom ratu*, Rijeka 2007; Isti, *Olupine ratnih brodova iz dva svjetska rata u paškom podmorju*, *Polemos*, 11(2008) 1, 49-70.

¹² Škiljan, Prvi svjetski rat, 78.

MOBILIZACIJA

Ipak, rat se u hrvatskim krajevima itekako osjetio i značajno je utjecao na njegovo stanovništvo. Odmah nakon atentata austrougarski je stožer započeo s ratnim pripremama, koje su kulminirale 28. srpnja 1918., kada je objavljen rat Kraljevini Srbiji. Tada su širom Trojedne Kraljevine, Istre i Kraljevine Dalmacije započele masovne mobilizacije, kao i u drugim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije.

Masovne mobilizacije nisu bili pošteđeni ni Zagrepčani, koji su se borili u sklopu Kraljevskoga hrvatsko-ugarskog domobranstva, odnosno vojske Trojedne Kraljevine, podčinjene ugarskom Ministarstvu zemaljske uprave,¹³ čiji se teritorij u cijelosti poklapao s XIII. zagrebačkim korpusom.¹⁴

A gdje su se sve borili Zagrepčani? Prema evidencijama, Zagrepčani su se u sklopu hrvatsko-ugarskog domobranstva najprije od 1914. godine borili na istočnom ili ruskom (Bukovina i Galicija) i na balkanskom bojištu (Srbija, Crna Gora i Grčka), a zatim od 1915. godine još i na talijanskom bojištu (bojište na rijekama Soči i Piavi).¹⁵ Mnogi od njih bili su pripadnici znamenite 42. domobranske pješačke divizije, jedne od najpoznatijih hrvatskih ratnih

¹³ Austrougarska vojne snage su se zbog političkog ustroja države sastojale od čak tri vojske. To su bile jedinstvena zajednička carsko-kraljevska vojska (kaiser-königliche Heer), koja se dijelila na carsku i kraljevsku vojsku i ratnu mornaricu, zatim vojska austrijskoga dijela Monarhije (austrijska zemaljska obrana ili Landwehr) te vojska ugarskoga dijela Monarhije (ugarska zemaljska obrana ili Honved), u sklopu koje je djelovalo Kraljevsko hrvatsko-ugarsko domobranstvo. Zapovjedni jezik u austrijskom dijelu vojske bio je njemački, u ugarskom dijelu vojske mađarski, a u hrvatskom dijelu ugarske vojske hrvatski jezik čime su Hrvati uz Mađare bili jedini narod u Austro-Ugarskoj Monarhiji, koji je imao svoju vojsku s hrvatskim oznakama na uniformama, pod zapovjedništvom svojih časnika i s hrvatskim kao zapovijedanim jezikom. Na području Trojedne Kraljevine austrougarska vojska bila je ustrojena kroz 3 pješačke divizije, 10 pješačkih pukovnija, 3 konjaničke pukovnije, 4 topničke pukovnije te od 2 topnička sklopa. Od tog broja u sastavu zajedničke vojske nalazile su se 2 pješačke divizije sa 6 pješačkih pukovnija, 2 konjaničke pukovnije te 4 topničke pukovnije, a u sastavu Kraljevsko hrvatsko-ugarsko domobranstvo kao dijela ugarskog domobranstva 1. pješačka divizija s 4 pješačke pukovnije te 2 topnička sklopa. Uz te postojale su i brojne druge manje postrojbe zajedničke vojske i domobranstva. O ustroju austrougarske vojske i udjelu Hrvata vidi: Vladimir Kalečak, *Austro-Ugarska, Vojna enciklopedija*, 1. Beograd 1970, 333-336; Tomislav Aralica i Višeslav Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, Zagreb 1996, 198-206; Čutura i Galić, *Veliki rat*, 38-41; Filip Novosel, *Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata*, *Scrinia slavonica*, 10(2010), 267-289.

¹⁴ XIII. zagrebački korpus bio je jedan od 16 vojno-teritorijalnih oblasti ili vojnih područja zajedničke vojske, uspostavljenih 1883. godine u Austro-Ugarskoj. U njegovom sastavu nalazile su se Hrvatska i Slavonija (Trojedna Kraljevina), dok su se Dalmacija, Hercegovina i dio južne Bosne nalazile u sklopu XVI. korpusa, a Istra III. korpusa. Mladen Houška i Romana Mačković, *XIII. zagrebački korpus u I. svjetskom ratu*, Zagreb 2014; *Hrvatski povijesni atlas* (ur. Krešimir Regan), Zagreb 2003, 249, zemljovid 184.

¹⁵ Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 198-206; Čutura i Galić, *Veliki rat*, 56.

Sl. 3 Glavna zgrada Rudolfove vojarne
(Zvonimir Milčec, *Pozdrav iz Zagreba*, Zagreb 1987, 121.)

postrojbi uopće, koja je zbog iskazane hrabrosti na bojištu u Galiciji stekla nadimak Vražja divizija.¹⁶

Na temelju pisanja onodobnoga tiska, u početku rata mobilizacija je ispočetka imala veliki odaziv. Prema novinskim vijestima, na dan proslave 85. godišnjice rođenja hrvatsko-ugarskog kralja i austrijskog cara Franje Josipa I., satnije 25. domobranske hodne pukovnije paradnim su korakom napustili Rudolfovu vojarnu (Slika 3) u smjeru Srbije, a na tome putu ispratili su ih u rat špaliri građana i građanki, »koji su vojnike zasipavali cvijećem i pozdravima ohrabrenja«. ¹⁷ Atmosferu u gradu uoči odlaska prvih jedinica na bojište opisao je i Josip Horvat: »Zagreb bez razlike staleža [...] oduševljeno pljeskalo vojsci na polasku na bojište. [...] Vojničke koračnice šire zarazu, sve stupa na njihove zvukove: ženski svijet u gospojinske odbore, koji ispraćuju ratnike, skupljaju darove: cigarete, cvijeće i kojekakve beskorisne sitnice; srednjoškolski navlače nekakve sive odore i po tuškanačkoj šumi se vježbaju s malim puškama.« ¹⁸

No, kada su polovinom kolovoza 1914. godine sa srpskoga ili drinskoga ratišta počeli stizati prvi ranjenici i vijesti o poginulima na bojištu, entuzijazam

¹⁶ Među poznatijim pripadnicima Vražje divizije bili su Josip Broz-Tito i Vladko Maček. Dušan Bilandžić, Broz, Josip-Tito, *Hrvatski biografski leksikon*, 2. Zagreb 1989, 358; Milan Pojić, Ustroj Austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914., *Arhivski vjesnik*, 43(2000), 147-169.

¹⁷ Zoran Grijak i Ivo Goldstein, Prvi svjetski rat, *Povijest Zagreba*, 1. Zagreb 2012, 408.

¹⁸ Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj. Zapisnici iz nepovrata 1900.-1941.* Zagreb 1984, 48-49; Škiljan, Prvi svjetski rat, 52.

je već u prvim mjesecima rata naglo splasnuo.¹⁹ Takvom raspoloženju među Zagrepčanima više nisu mogle pomoći ni brojne domoljubne pjesmice, koje je režim svakodnevno objavljivao u dnevnim novinama ne bi li i na taj način podigao posrnuti moral među vojnicima na ratištu i njihovim obiteljima kod kuće.²⁰

S obzirom da su vlasti svakih šest tjedana oglasima pozivale na mobilizaciju po jedno novo godište, ubrzo se u gradu Zagrebu osjećao manjak muške radne snage. Procjenjuje se da je samo 1914. godine bilo mobilizirano preko 4.000 Zagrepčana, što je isti broj obitelji ostavilo u Zagrebu bez hranitelja.²¹ Iako su članovi mobiliziranih Zagrepčana dobivali novčanu potporu, zbog mnogobrojnosti tih obitelji taj novac za potporu nije bio dovoljan za njihovo preživljavanje, pa su obitelji vojnika živjele na rubu egzistencije. Da bi donekle pomogao tim nesretnicima, ban Ivan Škrlec²² zapovijedio je da se najsiromašnijima dodijeli novčana potpora, dok su bogatiji i bolje stojeći Zagrepčani uz potporu Crvenog križa organizirali brojne akcije sakupljanja pomoći za najsiromašnije sugrađane.

Društvo Crvenog križa Kraljevine Hrvatske i Slavonije općenito je imalo najvažniju ulogu u pomaganju ratom ugroženih Zagrepčana. Odmah po izbijanju Prvoga svjetskog rata predsjedništvo ove organizacije obratilo se putem dnevnoga tiska Zagrepčanima apelirajući na što masovnije učlanjenje u organizaciju Crvenog križa, kako bi povećali broj članarina iz kojih su financirali brojne karitativne aktivnosti. Od prikupljenih članarina nabavljao se sanitetski materijal, koji se čuvao u spremištu Društva na Savskoj cesti br. 1 (gdje je bilo i spremište Vatrogasne brigade, a kasnije i Dobrovoljnoga društva za spasavanje), a od ostalog su se novca dijelile novčane potpore ratnim invalidima i siromašnim obiteljima poginulih ratnika. Također su pozivali Zagrepčane na prikupljanje zavoja, robe, rublja, živežnih namirnica i novčanih priloga, postelja, posteljina, rublja, aparata, instrumenata, lijekova, jestvina i dr.²³ Čak su i djeca u školama prikupljala novac i hranu za vojnike na bojištima.

¹⁹ Dolazak prvih ranjenika u Zagreb dne 18. kolovoza, *Ilustrovani list*, 1(1914) 35, 1.

²⁰ Škiljan, *Prvi svjetski rat*, 53.

²¹ Grijak i Goldstein, *Prvi svjetski rat*, 408.

²² Škrlec (Škerlec), Ivan, ban (Oroszló, Mađarska, 30. VII. 1873. - Budimpešta, Mađarska, 12. I. 1951.). Ministarski savjetnik (od 1911.), komesar u Hrvatskoj i Slavoniji (1913.) te hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (1913.-1917.). Utjecao je na ukidanje tzv. željezničarske pragmatike, uspostavljanje ustavnoga stanja i provođenje izbora kojima je na vlast došla Hrvatsko-srpska koalicija. Škrlec, Ivan, *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 8. Zagreb 1981, 31.

²³ Vladimir Dugački, 135 godina Hrvatskoga Crvenog križa s posebnim osvrtom na zagrebačku organizaciju, *Zagreb moj grad*, 7(2013) 45, 114-117.

Uz Crveni križ istaknutu ulogu u pomaganju siromašnih Zagrepčana iskazali su i bogatiji Zagrepčani. Među njima posebno se isticao Šandor Alexander,²⁴ koji je već ujesen 1914. godine osnovao javnu kuhinju u suterenu Umjetničkog paviljona, a kasnije vodio skrb o društvu »Prehrana« (Društvo za prehranu siromašne školske mladeži grada Zagreba) čija je glavna skrb bila prehrana siromašnih članova obitelji mobiliziranih ili u ratu poginulih vojnika. Za siromašne građane uglavnom se u kuhinjama »Prehrane« kuhalo »uglavnom varivo od krumpira i zelja te brzo kvarljivih namirnica koje nisu bile pogodne za slanje na ratišta te su bile u slobodnoj prodaji.«²⁵ I Šandorov sugrađanin Eduard Prister²⁶ također je tijekom čitavog rata brojnim donacijama pomagao djelovanje Crvenog križa.²⁷

No, nisu samo najbogatiji Zagrepčani pomagali ratom pogođenu gradsku sirotinju. U tom pothvatu priključili su im se i brojni sugrađani, koji su se kroz 80 društava bavili dobrotvornim radom i kroz njih tijekom čitavoga Prvog svjetskog rata provodile su se mnogobrojne humanitarne akcije za pomoć obiteljima mobiliziranih i poginulih vojnika.²⁸ Uz to je na zagrebačkom području tijekom čitavoga rata bio vrlo aktivan i Središnji zemaljski odbor

²⁴ Aleksander, Šandor, gospodarstvenik i dobročinitelj (Zagreb, 6. IV. 1866. - Beograd, Srbija, 17. XII. 1929.). Kao član uprave ili krupni dioničar djelovao je u vodstvu mnogih zagrebačkih trgovačkih društava, a 1905-1910. izabran za gradskoga zastupnika. Trajne zasluge stekao je na socijalnom planu. Za Prvoga svjetskog rata organizirao je, i većim dijelom kao predsjednik snosio troškove, Odbor za potpomaganje nezaposlenih i invalidnih namještenika trgovačko-industrijalnih struka i novčanih zavoda te ujesen 1914. pripomoćnu kuhinju za obitelji onih čiji su članovi bili na bojištu. Isprva se nalazila u razizemlju zagrebačkog Umjetničkoga paviljona, a kada je prerasla u dobrotvorno društvo »Prehrana« darovao joj je tzv. Kukovićevu kuću u današnjoj zagrebačkoj Hebrangovoj ulici. Miroslava Despot, *Aleksander, Šandor A. (Alexander), Hrvatski biografski leksikon*, 1. Zagreb 1983, 72; Ivan Mirnik, *Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisano vremena, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 28(1995), 96-127; Isti, *Obitelj Alexander ili povijest jedne zagrebačke obitelji u pluskvamperfektu*, U: *Obitelj*, Zagreb 1996.

²⁵ Mira Kolar-Dimitrijević, *Doprinos Podravine prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu, Podravina*, 10(2011) 19, 101, bilj. 10.

²⁶ Prister, Eduard, gospodarstvenik i dobrotvor (Zagreb, 20. XI. 1854. - Gorizia, Italija, 13. VII. 1927.). Od oca Emanuela je naslijedio znatno bogatstvo. Sagradio je hotel »K caru austrijskom« u zagrebačkoj Ilici te bio suosnivač Zagrebačke tvornice papira (1893.), a imao je i udio u Prvoj hrvatskoj štedionici, Tvornici kože i Paromlinu. Gradu Zagrebu poklonio je glazbeni paviljon na Zrinjercu, koji je svečano otvoren 22. XI. 1891. Nakon smrti supruge osnovao je Gospojinsko društvo »Jelena Prister«, koje je pomagalo siromašnu židovsku djecu, a za vrijeme Prvog svjetskog rata i druge siromašne građane. Ivo Goldstein, *Židovi u Zagrebu 1918- 1941*, Zagreb 2004, 31; Miroslava Despot, *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873*, Zagreb 1970.

²⁷ Grijak i Goldstein, *Prvi svjetski rat*, 409.

²⁸ Liga za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji, Patronaža za zaštitu mladih djevojaka, Društvo sv. Vida, Hrvatsko gospojinsko društvo građanskog doma za nemoćne hrvatske vojnike, društvo »Prehrana« i dr. Opširnije o društvima, koja su djelovala u gradu Zagrebu od 1914. do 1918. godine vidi: Kaurić, *Koliko je društava*, 445- 463.

za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije, ustrojen dozvolom bana Ivana Škrleca 1. rujna 1914. u Zagrebu, koji je predvođen Đurom Basarićekom,²⁹ Josipom Šilovićem³⁰ te fra Didakom Buntićem³¹ kroz županijske odbore za zbrinjavanje djece od srpnja 1917. do rujna 1918. godine organizirao zbrinjavanje oko 17.000 djece iz gladu zahvaćenih krajeva Hercegovine, Dalmacije, Bosne, Gorice, Slovenskoga primorja i Istre preko Zagreba u plodnije krajeve Hrvatskog zagorja, Podravine,

- ²⁹ Basarićek, Đuro, pravnik i političar (Zagreb, 13. III. 1884 - Beograd, Srbija, 20. VI. 1928). Doktorirao je temeljem rigorozna na zagrebačkom Pravnom fakultetu (1907.). Bio je sudac u Slavenskom Brodu do 1916., potom tajnik Središnjega zemaljskog odbora za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika u Zagrebu. Kao kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke biran za zastupnika u Ustavotvornoj (1920.) i Narodnoj skupštini (1923., 1925. i 1927.). Ubijen je u tzv. skupštinskom atentatu na zastupnike HSS-a. Za Prvoga svjetskog rata pokrenuo je spašavanje više od 20 000 gladne djece njihovim preseljavanjem iz ugroženih istarskih i bosanskohercegovačkih krajeva, uglavnom u Slavoniju, a 1919. započeo je unutarnju hrvatsku kolonizaciju iz prenapučenih krajeva (Zagorje i Prigorje) u Slavoniju osnivanjem više naselja. Redakcija, Basarićek, Đuro, *Hrvatski biografski leksikon*, 1. Zagreb 1983, 499-500; Mira Kolar-Dimitrijević, *Dr. Đuro Basarićek. Socijalno i političko djelovanje*, Zagreb 2008; Ista, Prilog poznavanju života i rada radićevaca i humanitarca dra Đure Basarićeka (1884.-1928.), *Podravski zbornik*, 23(1997), 85-98; Ista, Zbrinjavanje istarske djece krajem I. svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj, *Pazinski memorijal*, 16(1991), knj. 22, 149-158.
- ³⁰ Šilović, Josip, pravnik (Praputnjak kraj Bakra, 8. IX. 1858. - Zagreb, 9. V. 1939.). Doktorirao je temeljem rigorozna na zagrebačkom Pravnom fakultetu (1884.) te radio u sudstvu i pravosudnoj upravi (1883.-1894.), potom kao profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu (1894.-1924.) te rektor Sveučilišta (1898.-1999.). Istaknut član Narodne stranke, zastupnik u Hrvatskom i Ugarsko-hrvatskom saboru, ban Savske banovine (1929.-1931.) te član Vrhovnoga zakonodavnoga savjeta (od 1929.). Intenzivno se bavio karitativnom djelatnošću. Bio je dugogodišnji predsjednik Narodne zaštite, saveza dobrotvornih društava te jedan od urednika publikacije *Narodna zaštita*. Šilović, Josip, *Hrvatska enciklopedija*, 10. Zagreb 2008, 466-467; Marina Ajduković i Vanja Bralica, Počeci socijalnog rada u Hrvatskoj između dva svjetska rata, *Ljetopis studijskog centra socijalnog rada*, 13(2006) 1, 29-45.
- ³¹ Buntić, Didak (Franjo), prosvjetni i socijalni djelatnik (Paoča kraj Čitluka, Bosna i Hercegovina, 9. X. 1871. - Čitluk, Bosna i Hercegovina, 3. II. 1922.). Školovao se u Gradničima, Širokom Brijegu i Humcu, gdje je 1888. stupio u Franjevački red. Filozofsko-teološki studij završio u Innsbrucku 1894., kada je zaređen za svećenika. Predavao je na gimnaziji u Širokom Brijegu (1895.-1919.), čiji je bio ravnatelj (1910.-1919.). Od 1919. bio je provincijal Hercegovačke franjevačke provincije. Također je bio član Središnjeg odbora Hrvatske narodne zajednice (1906.), Narodnoga vijeća SHS (1918.) i Privremenoga narodnog predstavništva Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.-1920.) te Ustavotvorne skupštine (1920.-1921.). Djelovao je na gospodarskom i prosvjetnom unapređenju hercegovačkoga sela, a u godinama glasi za Prvoga svjetskog rata organizirao je u Slavoniji, Srijemu i Bačkoj prihvat i smještaj više od 17 000 djece. Andrija Nikić, Buntić, Didak (Franjo), *Hrvatski biografski leksikon*, 2. Zagreb 1989, 511, Zdravka Bušić, Naseljavanje hercegovačke djece na područja Slavonije, Srijema, Banata i Bačke u vrijeme godina gladi (1917.-1920.). Fra Didak Buntić - hercegovački Mojsije (1971.-1922.), *Pasijska baština*, 9(2012), 99-109; Fra Didak Buntić - čovjek i djelo (ur. Stipe Tadić i Marinko Šakota), Zagreb 2009; Marinko Šakota, *Fra Didak Buntić. Prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar 2008; *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (ur. Didak Čorić), Zagreb 1978.

Slavonije, Srijema i Bačke, gdje su bila zbrinuta kod seljačkih obitelji.³² Bila je to najveća humanitarna akcija cijeloga ratnog razdoblja na području Zagreba i čitave Trojedne Kraljevine.

Veliki odjek također je imala i akcija *Zlato za željezo*, koju je u listopadu 1914. godine pokrenuo povjerenik za organizaciju dobrovoljne ratne bolničarske službe, a kojom se pozivalo građanstvo da daruje obiteljsko zlato i drugi vrijedan nakit od plemenitih metala u vrijednosti od najmanje 5 kruna za potrebe financiranja obitelji poginulih vojnika, a zauzvrat su dobivali simbolične željezne prstene s nazivom akcije, koji su svjedočili o njihovoj nesebičnosti.³³ Primali su se i darovi niži od 5 kruna, no darovatelji zauzvrat nisu dobivali prsten.³⁴

ORGANIZACIJA ZBRINJAVANJA RANJENIKA

Već na samom početku rata Zagreb je zapala i briga za smještaj velikoga broja ranjenika. (Slika 4) Iako su se na čitavom području Trojedne Kraljevine po školama i drugim javnim zgradama otvarale brojne improvizirane bolnice Crvenoga križa za smještaj ranjenika (Valpovo, Nova Gradiška i dr.),³⁵ najviše njih ipak je bilo otvoreno na području grada Zagreba. Uz apel za prikupljanje pomoći za najsiriomašnije Zagrepčane i sanitetskoga materijala, predsjedništvo Društva Crvenoga križa kr. Hrvatske i Slavonije također je apeliralo i na okupljanje što većeg broja liječnika (koji nisu bili vojni obveznici), bolničara i bolničarki te nositelja ranjenika, s obzirom da je carskom odlukom skrb za ranjene i bolesne vojnike pala u isključivu nadležnost Crvenoga križa. (Slika 5)

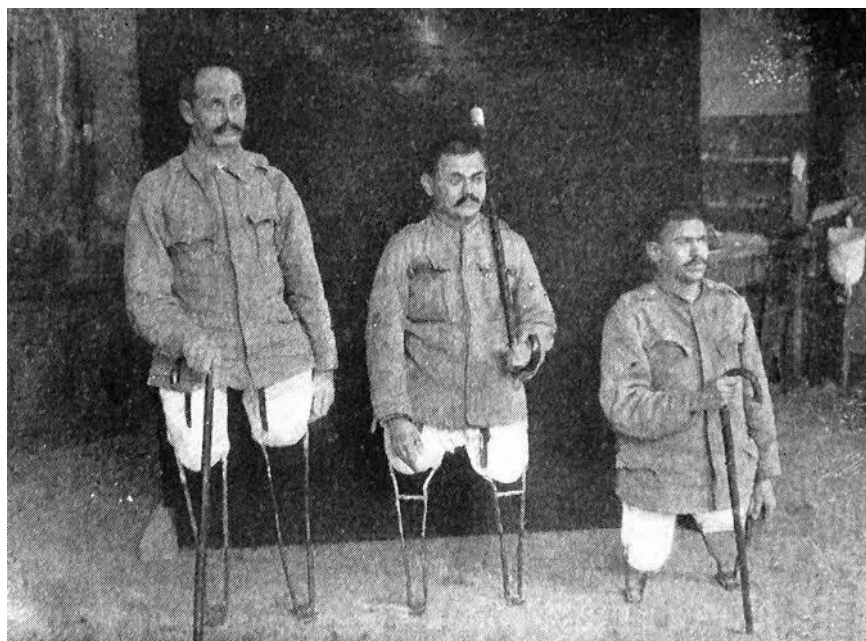
Na zagrebačkim kolodvorima podružnice Crvenoga križa imale su stalna dežurstva, a za prijenos ranjenika u Zagrebu je formirana četa u kojoj je dragovoljno radilo oko 300 ljudi, koji su prenijeli oko 70.000 ranjenika. (Slika 6) Također je pri upravi Društva u Zagrebu ustrojena obavještajna služba o ranjenicima, zarobljenicima i oboljelim vojnicima. Pred kraj rata je vojno

³² Ante Bralić, Zadar u Prvom svjetskom ratu, *Hrvatska revija*, 4(2004) 2, 61; Mira Kolar-Dimitrijević, Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu, *Podravina*, 5(2006) 10, 130-157; Ista, Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvog svjetskog rata u Križevcima i okolici, 14-25; Ista, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*, Slavonski Brod 2008; Marinčić, Zbrinjavanje gladne djece, 339; Herman Kaurić, Koliko je društava, 437.

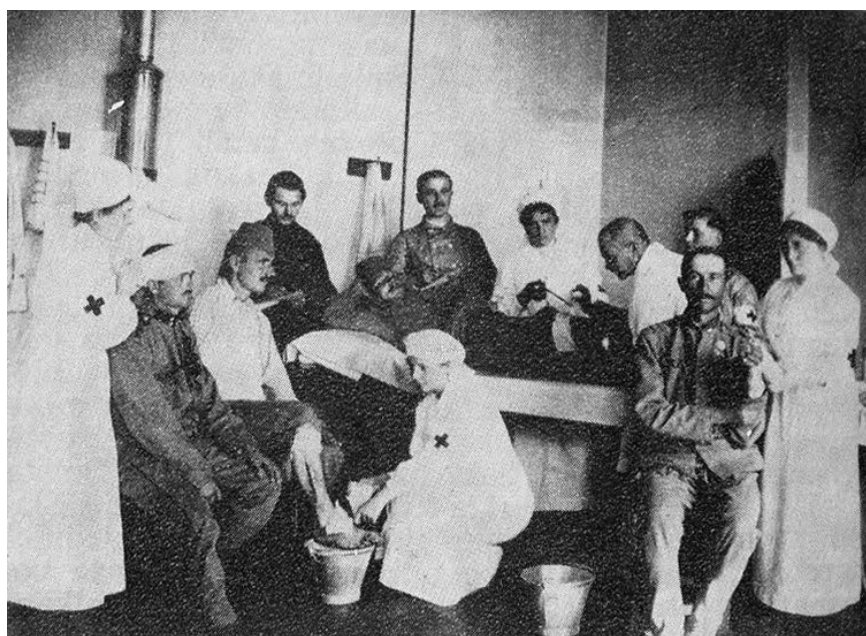
³³ Domaće vijesti, *Obzor*, 55(1914), 15. X., 3; *Dadoh zlato za željezo. Prvi svjetski rat u zbirka Hrvatskog povijesnog muzeja* (katalog izložbe), Zagreb 2011.

³⁴ Isto.

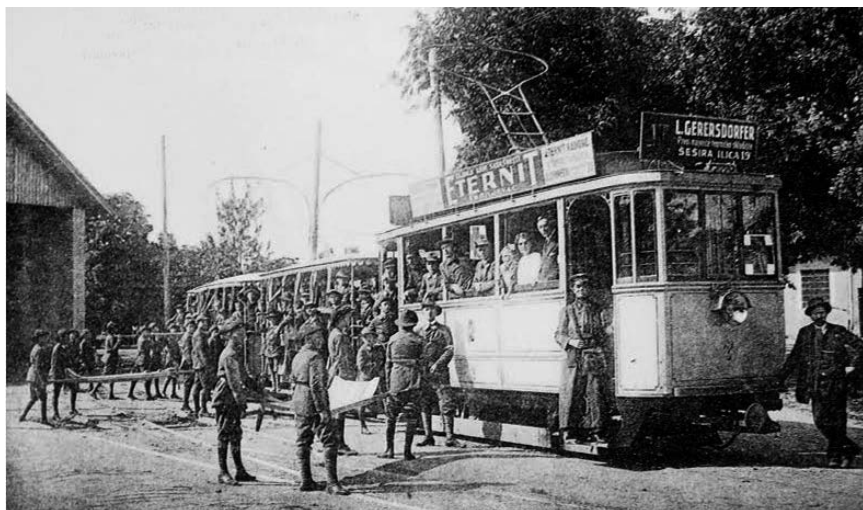
³⁵ Stjepan Najman, Ratna bolnica Crvenog križa u Valpovu, *Hrvatska revija*, 4(2004) 3, 70-73; Andrija Štampar, *Dnevnik s putovanja 1931.-1938.* (prir. Željko Dugac i Marko Pećina), Zagreb 2008, IX-LVIII.

Sl. 4 Štićenici Ortopedske bolnice invalidske škole Ciglane 1
(Vladimir Dugački, arhiva)

Sl. 5. Rad dobrovoljnih sestara Crvenog križa (Vladimir Dugački, arhiva)

Sl. 6 Skauti u službi Crvenog križa. Pripravljnje tramvajskih kola za prienos ranjenika (Vladimir Dugački, arhiva)

okružje u sporazumu s Društvom Crvenog križa ustrojilo postaje za okrpju na kojima su radili studenti medicine.

Od svih zagrebačkih bolnica Crvenoga križa najopremljenija je bila Bolnica Crvenoga križa u Zagrebu, smještena u zgradi Obrtne škole na Kazališnom trgu. Imala je 200 postelja i primila je prve ranjenike 25. kolovoza 1914. Od 28. srpnja 1914. do 31. siječnja 1919. ravnatelj bolnice bio je Artur Lang, do tada primarijus Zemaljskog zavoda za umobolne u Stenjevcu. Kirurški odjel, što ga je vodio Theodor Wikerhauser³⁶ do tada predstojnik kirurškog odjela u Bolnici milosrdnih sestara, imao je tri operacijske dvorane (za ratnu i mirnodopsku kirurgiju te otorinolaringologiju), prostoriju za dezinfekciju (parom i formalinom), rendgen aparat, sprave za liječenje fraktura, sobu s vodenim krevetima. Bolnica je imala glavnu ljekarnu i centralnu kuhinju. Bio je uređen otorinolaringološki odjel s odsjekom za poremetnje

³⁶ Wikerhauser, Theodor (Wickerhauser, Teodor), kirurg (Zagreb, 4. IX. 1858. - Zagreb, 13. III. 1946.). Završio je Medicinski fakultet u Grazu (1883.). Bio je predstojnik kirurškog odjela Bolnice sestara milosrdnica u Zagrebu (1885.-1914.). Bavio se abdominalnom kirurgijom, problemima asepsa i anestezije, uveo dezinfekciju jednom tinkturom. Suosnivač Medicinskoga fakulteta u Zagrebu (1917.), na kojem je bio profesor (1918.-1924.). Počasni član JAZU (danas HAZU) i počasni građanin grada Zagreba. Vladimir Dugački, Medicinski fakultet u Zagrebu. 95 godina nastave na Šalati, *Zagreb moj grad*, 7(2013) 42, 110-113; Isti, Bolnica milosrdnih sestara od 1846. do 1946. Trojica bolničkih nestora. Šepić - Kosirnik - Wikerhauser, *Zagreb moj grad*, 4(2010) 30, 88-90; *Spomenica dru. T. Wikerhauseru k dvadesetpetogodišnjici rada u bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu (od 1. travnja 1885. do 31. ožujka 1910.)* (ur. Miroslav Čačković), Zagreb 1910.

Sl. 7 Ortopedska bolnica invalidske škole Ciglane (danas srednjoškolsko igralište u Zagrebu) (Vladimir Dugački, arhiva)

govora te interni odjel. Uz kirurški odjel važan je bio ortopedski odjel, što ga je vodio Božidar Špišić, koji je uz odjel osnovao školu za invalide i ortopedsku radionicu za izradu proteza i drugih ortopedskih aparata.³⁷

U Zagrebu je improviziranih bolnica Crvenog križa bilo još na osam mjesta: u paviljonu Rudolfove vojarne (350 postelja), u zgradi učiteljskog konvikta (125 postelja), u zgradi ženske stručne škole (200), zemaljske graditeljske škole (161), šumarske akademije (120), gornjogradske gimnazije (350), gradske pučke škole u Popovu tornju (50) te u vojničkim barakama na Ciglani (600 postelja). (Slika 7) Za časnike rekonvalescente uređeni su stacionari u Švarcovu domu (36 postelja) i zgradi Prve hrvatske štedionice (30 postelja). Na Južnom kolodvoru Crveni je križ uredio bolesničku postaju s 12 postelja. Ukupno je početkom rata Društvo Crvenog križa u Zagrebu postavilo 2297 postelja; krajem 1916. taj je broj smanjen na 875. Vodstvo svih zagrebačkih bolnica Crvenog križa preuzeo je već spomenuti kirurg Theodor Wikerhauser.³⁸

Bolnice Crvenog križa primale su od vojnih vlasti samo naknadu za hranu pacijenata, dok je sve ostale troškove snosio Crveni križ. Ionako nevelika sredstva brzo su se iscrpljivala pa je zbog toga 23. svibnja 1916. osnovan Gospojinski odbor za pripomoć bolnicama Crvenoga križa u Zagrebu, u

³⁷ Božidar Špišić, *Kako pomažemo našim invalidima. Slike iz naše ortopedijske bolnice i invalidskih škola* (ur. Stella Fatović-Ferenčić i Goran Ivanišević), Zagreb 2005; Dugački, 135 godina Hrvatskoga Crvenog križa, 114-117.

³⁸ Isto.

kojem su bile ugledne zagrebačke gospođe, među njima operetna pjevačica Irma Pollak te novinarka i spisateljica Marija Jurić Zagorka. Odbor je izdao proklamaciju *Patriae ac humanitati* (Domovini i čovječnosti) u kojem je apelirao na društva i pojedince da se udruže u zakladu u kojoj će do kraja rata uz mjesečni prinos od 50 kruna uzdržavati jednu bolesničku postelju. Odaziv na taj apel bio je iznad očekivanja: neki zakladnici, kao Prva hrvatska štedionica, potpisali su da će uzdržavati i 10 postelja, dok su se pojedini građani udružili u skupine da bi mogli uzdržavati bar jednu postelju. Da bi se skupila sredstva održavane su zabave i koncerti (Irma Pollak je bila predsjednica glazbenog i zabavnog odbora), organizirane su lutrije, tiskane su doplatne poštanske marke, prodavale su se dopisnice Crvenoga križa, prikupljali darovi i novčana sredstva.³⁹

U bolnicama Crvenoga križa dragovoljno su radili liječnici, bolničarke i druge žene u kuhinji i gospodarstvu. Manji broj pomoćnog osoblja bio je plaćen ili se regrutirao od vojnih obveznika. Budući da tada u Hrvatskoj nije bilo sestričkih škola, a redovnica je bilo malo, liječnici su prvih godina rata užurbano osposobljavali dragovoljne bolničarke; u Zagrebu je od početka rata do veljače 1915. održan 21 tečaj s 432 polaznice, a predavači su bili najistaknutiji zagrebački liječnici. Na tečajevima se obrađivala njega bolesnika, prva pomoć, osobna higijena, higijena prehrane i bolesničke sobe, primjena lijekova, zavoji, instrumentiranje, principi asepsa, osnove narkoze, najvažnije zarazne bolesti. Tečajevi su se sastojali od predavanja i praktičnog rada.⁴⁰

SLOM URBANE SVAKODNEVICE

Iako je Zagreb prvim mjesecima rata nastavio živjeti kao i u prijeratna vremena,⁴¹ a možda još i bolje zbog neočekivanog priliva novca, koji se isplaćivao kao ratni dodatak na plaće ili u obliku pripomoći ženama vojnika,⁴²

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ »U središtu Zagreba, barem isprva, na prvi se pogled nisu uočavali znaci rata. Zagreb je živio uobičajenom građanskom rutinom. Raskošno su slavljani prigodni događaji (primjere kraljev rođendan i imendan ili posjet članova kraljevske obitelji) koji su privlačili velik broj građana i bili su prilika za društvena događanja. Kazališta, koncerti i kinematografi posjećivani su, a kavane i gostionice bile su pune. Način odijevanja gospođa i gospođica ni po čemu nije odavao ratno stanje praćeno skupoćom i nestašicom. Krojačke radnje i trgovine izvrsno su poslovale, a komentatori su isticali bezdušnost mladih dama, koje u ratnim vremenima ne brinu o vojnicima i ranjenicima, već o sebi i svom izgledu«. Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 126.

⁴² Prema Josipu Horvatu »ritmu grad daje zamah i neočekivani priliv novca; velike plaće s ratnim doplacima, pripomoći ženama ratnika, i ljudi počinju uživati život - rat je, ne znamo što će biti sutra«. Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj*, 48-49; F. Škiljan, *Prvi svjetski rat*, 52.

mobilizacija velikog broja Zagrepčana nije se ubrzo odrazila samo na pad životnoga standarda njihovih supruga, djece, roditelja i drugih uzdržanih članova obitelji, već i na funkcioniranje Gradskoga poglavarstva, a samim time i cjelokupne gradske uprave, koja je zbog odlaska velikog broja službenika u rat ostala bez dovoljno djelatnika. Bez velikoga broja zaposlenika ostale su i redarstvene snage zadužene za održavanje javnog reda i mira, što se ubrzo osjetilo na porastu kriminala na zagrebačkim ulicama.

U pokušaju rješavanja tih problema, zagrebački ratni gradonačelnik Janko Holjac⁴³ poduzeo je niz mjera. Probleme administrativne naravi pokušao je riješiti pozivanjem gradskih učitelja, koji nisu mobilizirani, da zauzmu ispražnjena mjesta u Gradskom poglavarstvu i na taj način omoguće njegovo funkcioniranje.⁴⁴

Probleme sa zagrebačkih ulica, kojima su se tijekom čitavog rata kretale gomile dokonih vojnika u očekivanju odlaska na bojište, ranjenika, besposlene mladeži te mnoštvo novog stanovništva, Gradsko je poglavarstvo predvođeno Holjcem, a potom i novoizabranim gradonačelnikom Stjepanom Srkuljem⁴⁵ nastojalo spriječiti uvođenjem policijskoga sata. Na uvođenje ove zasigurno nepopularne mjere Gradsko je poglavarstvo bilo prisiljeno iz dva temeljna razloga. Prvi i najvažniji ležao je u tome da se zbog mobilizacije broj redarstvenika na zagrebačkim ulicama smanjio za čak 60%. Drugi važan razlog ležao je u činjenici da se broj gradskog stanovništva od 1910. do 1917.

⁴³ Holjac, Janko, arhitekt i političar (Zagreb, 17. XII. 1865. - Zagreb, 28. VII. 1939.). Završio je arhitekturu na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču (1887.). U Zagrebu je radio u Zemaljskoj vladi (1888.-1895.) te u vlastitom arhitektonskom studiju. Od 1910. do 1917. godine obnašao je dužnost zagrebačkoga gradonačelnika, a zatim je djelovao na graditeljskoj (od 1919.) i na Tehničkoj visokoj školi, kasnijem Tehničkom fakultetu (1922.-1937.). Godine 1935. postao je članom JAZU (danas HAZU). Njegove javne i stambene građevine u Zagrebu prepoznatljive su po naglašenim neobaroknim obilježjima sa snažnim plastičnim dekoracijama. Holjac, Janko, *Hrvatska enciklopedija*, 4. Zagreb 2002, 614; Gradonačelnici, *Zagrebački leksikon*, 1. Zagreb 2001, 289-291; Zvonimir Milčec, *Zagrebački gradonačelnici. 155 godina od prvog do aktualnog gradonačelnika*, Zagreb 2006.

⁴⁴ Grijak i Goldstein, Prvi svjetski rat, 408.

⁴⁵ Srkulj, Stjepan, povjesničar i političar (Varaždin, 3. XII. 1869. - Zagreb, 8. IX. 1951.). Po završetku studija povijesti i doktorata u Beču, radio je kao srednjoškolski nastavnik (1895.-1917.). Sudjelovao je u radu Hrvatsko-srpske koalicije do 1918., a potom je, kao disident Hrvatskoga bloka, bio ministar građevine (1932.-1934.). Kao zagrebački gradonačelnik (1917.-1920., 1928.-1932.) svečano je otvorio tržnicu Dolac i klaonicu, dovršio odvodni kanal Zagreb-Ivanja Reka, sagradio podvožnjake na Savskoj cesti i Selskoj ulici, a na Jelačićevu trgu srušio staru bolnicu, osnovao Statistički ured i pokrenuo Gradski vjesnik. Njegovo najvažnije djelo *Hrvatska povijest u 19 karata* (1937) prvi je cjeloviti pregled hrvatske prošlosti u zemljovidima od najstarijeg doba do kraja Prvoga svjetskog rata. Srkulj, Stjepan, *Hrvatska enciklopedija*, 10. Zagreb 2008, 184; Milčec, *Zagrebački gradonačelnici*; Denis Detling, Prilog proučavanju bio- i bibliografije Stjepana Srkulja, *Osječki zbornik*, 29(2009), 235-244.

godine povećao za čak 4447 kućanstava.⁴⁶ Iako se dio novog stanovništva uselilo u grad do 1914. godine u potrazi za poslom u zagrebačkim industrijskim postrojenjima, velik dio ove brojke ipak je otpadao na seosko stanovništvo, koje se u uvjetima sveopćeg raspadanja javne sigurnosti u posljednjoj godini Prvoga svjetskog rata i pojave zelenog kadra odlučilo skloniti u Zagreb na sigurno.⁴⁷ Većina tog stanovništva bila je ne svojom krivnjom nezaposlena, a u skladu s time dijelom i besposlena, te se u tumaranju zagrebačkim ulicama priključila masama vojnika, koji su bježali iz vojarni te se skitali po gradu, maltretirali i pljačkali građanstvo po ulicama, ali i brojnoj mladeži, koja se zbog zatvorenih škola također besposleno klatarila gradskim ulicama, prosila od građana novac te se potom opijala po krčmama.⁴⁸ Prema popisu Gradskog odbora za zaštitu porodica, 1917. godine na području Zagreba popisano je 4077 siromašne i zapuštene djece, što je u to vrijeme činilo čak 4,7% ukupnog gradskog stanovništva.⁴⁹

Uz to, bile su ukinute i dotadašnje komunalne i redarstvene mjere o radu ugostiteljskih objekata i okupljanja građana te propisane nove, kojima se ograničavalo radno vrijeme gostionica, krčmi, kavana i trgovina te provodila stroga zabrana besposličarenja na ulici što je imalo za posljedicu potpunu promjenu u svakodnevnom društvenom životu grada. Tim je mjerama sav javni i zabavni život grada bio ograničen što je u konačnici dovelo do potpune

⁴⁶ Kolar-Dimitrijević, Utjecaj Prvoga svjetskog rata, 42-45; Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 129-130.

⁴⁷ Zeleni kadar naziv je za skupine vojnih dezertera iz austrougarske vojske potkraj Prvoga svjetskog rata, osobito među pripadnicima južnoslavenskih naroda, koji su se skrivali u svom zavičaju po šumama, po čemu su i dobili naziv. Neki od njih organizirali su se u bande, koje su vršile prepade i pljačke na vojne i željezničke postaje, skladišta namirnica i vlastelinstva, pa i trgovine i privatne zgrade. Njihova aktivnost na hrvatskom prostoru najviše je zabilježena na području Podravine, Moslavine, Slavonije i Srijema, a njihov broj procjenjuje se na oko 65 000. O opasnosti, koja je svakodnevno prijetila stanovništvu od zelenog kadra možda ponajbolje svjedoči epizoda s Novom Gradiškom, koju su 1918. godine napali i opljačkali, a dio grada i spalili. Ivo Banac, zeleni kadar, *Krležijana*, 2. Zagreb 1999, 539-541; Kolar-Dimitrijević, Doprinos Podravine, 114; Tomislav Bogdanović, Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihov djelovanje u Podravini i Prigorju, *Podravina*, 12(2013) 23, 96-108.

⁴⁸ Pojava besposlene mladeži na gradskim ulicama nije bila samo zagrebačka specifičnost. Takve pojave zabilježene su i u drugim hrvatskim gradovima, kao što svjedoči primjer Zadra. »Nedostatak očeva (op. a. zbog mobilizacije) suvremenici su osjećali i u ponašanju mladeži. Opetovane su bile pritužbe na njihovo ponašanje, javljali su se prvi oblici jačeg uličarenja, što je izazvalo gnjev »moralne većine«. Jedan od omiljenih zabava bilo je gađanje prolaznika s bedema. Člankopisci su se užasavali da tadašnja mladež javno puši, karta, psuje. Zanimljiv je događaj da je sam nadbiskup Vinko Puljišić prijavio par mladića redarstvu zbog psovanja na javnom mjestu.« Bralić, Zadar u Prvom svjetskom ratu, 62; Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 129.

⁴⁹ Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 138.

umrtvljenosti grada.⁵⁰ Te mjere bile su još više pooštrene u posljednjim godinama rata, kada je uveden policijski sat od devet sati navečer do pet ujutro.⁵¹

No, niti policijski sat nije mogao spriječiti najsiromašnije građane da se već u ponoć počinjku okupljati na Jelačićevom trgu te formirati redove za hranu, čija je podjela započinjala ujutro. Iako se već od samog izbijanja rata počelo sa štednjom namirnica, posebno prehrambenih proizvoda, već tijekom studenog 1914. godine došlo je do ograničenja u opskrbi kruhom,⁵² godine 1915. bilo je zabranjeno služiti goveđe, teleće i svinjsko meso utorkom i petkom po gostionicama i restoranima radi štednje, a početkom 1916. godine došlo je i do nestašice kave koja je već na početku rata rekvirirana za potrebe vojske.⁵³ Kako je rat dalje odmicao, hrane je na tržištu bilo sve manje, čemu je znatno pomogla državna kontrola distribucija hrane po čitavoj Monarhiji i određivanje maksimalne cijene pojedinih proizvoda (tzv. maksimiranje cijena). Zbog toga je pak procvjetalo crno tržište tako da su si samo najbogatiji, zbog značajnoga rasta cijena, mogli priuštiti kruh od bijeloga brašna, mast, meso, kukuruz, brašno, ječam, petrolej i električnu energiju.⁵⁴ Nakon što se količina hrane na tržištu još više smanjila zbog posljedica suše, prekida prometa, otežane opskrbe i različitih manipulacija s ciljem povećanja njezine cijene, a samim time i zarade preprodavača, osobito tijekom posljednje godine rata, nastupila je i teška glad.⁵⁵ Ona je osobito pogađala najsiromašnije slojeve, a kroz četiri godine gladovanja i oskudice u potpunosti je oslabila njihove organizme i dovela do slabljenja zdravstvenoga stanja uslijed neuhranjenosti i iscrpljenosti stanovništva, a posljedično do povećanja stope smrtnosti, osobito među njihovom djecom.⁵⁶

Dotadne nevolje Zagrepčanima u Prvom svjetskom ratu zadala je epidemija španjolske gripe, poznata pod nadimkom »španjolka«, koja je 1918. godine u tri vala pogodila zagrebačko stanovništvo iscrpljeno glađu i višegodišnjom oskudicom i siromaštvom. Prvi val epidemije španjolske gripe dogodio se u srpnju 1918. te je bilo zaraženo preko 80% stanovništva. U drugom valu, koji je pogodio Zagreb u listopadu iste godine, tjedno je umiralo stotinjak

⁵⁰ »Kavane nisu više bile tako pune tijekom dana, nestalo je penzionera i bučnih rasprava u kavanama, a konobari »više nisu dijelili u košaru pecivo«. Grijak i Goldstein, Prvi svjetski rat, 409.

⁵¹ Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 126.

⁵² Škiljan, Prvi svjetski rat, 80.

⁵³ Škiljan, Prvi svjetski rat, 83.

⁵⁴ Primjerice, dok je kilogram brašna koštao 46 kruna, već 1916. godine za istu količinu moralo se izdvojiti čak 122 kruna. *Dadah zlato za željezo*, 9; Škiljan, Prvi svjetski rat, 80-81.

⁵⁵ Kolar-Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece*, 11.

⁵⁶ Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 129.

osoba, dok je treći val pogodio hrvatsku prijestolnicu potkraj studenoga i u prosincu 1918. i tjedno odnosio preko 250 osoba.⁵⁷ Najveći broj oboljelih i umrlih bio je među ratnim zarobljenicima i vojnicima.⁵⁸ Na temelju izvještaja Gradskoga poglavarstva za 1918. godinu procjenjuje se da je španjolska gripa ubila 897 ljudi, a 1919. godine njih 14 do početka veljače.⁵⁹

No, »španjolka« nije bila jedina bolest koja je u to vrijeme pogađala stanovnike grada Zagreba. Veliki priliv novoga stanovništva te svih vrsta vojnika u kombinaciji s izmorenošću stanovništva višegodišnjom oskudicom, siromaštvom i glađu pogodio je širenju i drugih vrsta bolesti među kojima su najčešće bila tuberkuloza, griža i mnogobrojne vrste spolnih bolesti, što je bila posljedica pojave velikog broja »slobodnih« žena i vojnika u gradu. Također su bili česti primjeri i drugih pojava moralnoga propadanja žena u Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata, »čiji su muževi bili mobilizirani, a koje su pijane hodale gradom i nisu brinule za svoju djecu«.⁶⁰

Svoj krvavi epilog Prvi svjetski rat u Zagrebu doživio je u danima stvaranja nove države južnih Slavena. Dana 29. listopada 1918. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu prekinulo je sve državno-pravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom.⁶¹ Raspad stoljetne podunavske Monarhije brojni su Zagrepčani dočekali s oduševljenjem, a svoj stav izrazili su velikim narodnim skupom ispred vijećnice hrvatskoga Sabora. Nakon što su prve srpske postrojbe ušle u Zagreb i započele uspostavljati novu vlast, oduševljenje Zagrepčana naglo je splasnulo, a svoju kulminaciju ono je doživjelo 5. prosinca 1914., kada je srpska vojska na Jelačićevom trgu brutalno ugušila prosvjed pripadnika zagrebačkoga garnizona bivše austrougarske vojske, sastavljene od pripadnika 25. i 53. domobranske pukovnije, protiv bezuvjetnog ulaska Hrvatske u sastav Kraljevine SHS.

Ovim krvavim događajem (tzv. prosinačke žrtve), u kojem je poginulo 15 i ranjeno 20 osoba, završio je Prvi svjetski rat u Zagrebu.⁶²

⁵⁷ Goran Hutinec i Ivo Goldstein, Država SHS, *Povijest grada Zagreba*, 2. Zagreb 2013, 8; Škiljan, Prvi svjetski rat, 86.

⁵⁸ Goran Hutinec, Odjeci epidemije »španjolske gripe« 1918. godine u hrvatskoj javnosti, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 38 (2006), 236.

⁵⁹ Stella Fatović-Ferenčić i Snježana Šain, Španjolska gripa kao uzrok smrti u gradu Zagrebu 1918. g., *Liječnički vjesnik*, 131(1991) 11-12, 444-446; Julija Pantić, Marijan Marijan i Andrija Lovrić, Španjolska gripa u Zagrebu, *Povijest u nastavi*, 4(2006) 7(1), 105-115.

⁶⁰ Jurić, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, 136.

⁶¹ Zlatko Matijević, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919), *Fontes*, 14(2008), 35-66.

⁶² Hutinec i Goldstein, Država SHS, 8; Dragutin Pavličević, Pokolj hrvatskih domobrana na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Prosinačke žrtve 1918 godine, *Moslavačko zrcalo*, 1(2011) 1-2, 278-293.

OSNIVANJE MEDICINSKOG FAKULTETA

Nepovoljne društveno-političke i gospodarstvene prilike uzroci su da se medicina u Hrvatskoj počela intenzivnije razvijati dosta kasno,⁶³ dok se kronični nedostatak medicinskoga osoblja svih vrsta, a osobito liječnika najviše osjetio upravo za Prvoga svjetskog rata zbog njihove masovne mobilizacije.⁶⁴ Ta činjenica potaknula je Milana Rojca,⁶⁵ Odjelnoga predstojnika za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade da zanemari dotadašnju politiku Budimpešte i Beča, koje su putem svojih nenarodnih štíćenika desetljećima kočile inicijativu za otvaranje domaćega medicinskog studija bojeći se intelektualnoga staleža neovisnoga od vlasti, te uz podršku tri liječnika Bolnice milosrdnih sestara – Theodora Wikerhausera, Miroslava Čačkovića pl. Vrhovinski⁶⁶ i Dragutina Mašeka pl. Bosnodolski⁶⁷ – u prosincu 1917. godine konačno otvori toliko žu-

⁶³ Usp. Dugački, Medicinski fakultet u Zagrebu, 110-113; Isti, Medicinska nastava u Zagrebu prije otvorenja Medicinskog fakulteta, *Acta Medico-Historica Adriatica*, 4(2006) 1, 111-120.

⁶⁴ Vladimir Dugački, Razvoj zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj do Prvog svjetskog rata, *Medicus*, 16(2007) 2, 254. Kako je u Hrvatskoj nedostajalo visokoobrazovanih kadrova u potragu za medicinskim osobljem u predratnom razdoblju uključile su se i češke manjinske novine, oglašavajući slobodna radna mjesta liječnika i upravitelja bolnica u svim dijelovima Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine, istodobno komentirajući kako na te oglase nema odaziva. Vlatka Dugački, Oglasi u češkim novinama u Hrvatskoj početkom XX. stoljeća (1911.-1929.), *Historijski zbornik*, 64(2011) 2, 472.

⁶⁵ Rojc, Milan, pravnik i političar (Zagreb, 28. IX. 1855. - Zagreb, 1. VI. 1946.). Studirao je pravo u Zagrebu i Beču te djelovao kao odvjetnik u Bjelovaru (od 1879.). Uz to, bavio se politikom. Bio je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade (1906.-1907., 1917.-1920.), poslanik u zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru (1907.) i zastupnik u Hrvatskom saboru (1914.), član Privremenoga narodnog predstavništva (1919.-1920.) i povjerenik za unutarnje poslove. Zaslužan za osnivanje niza visokoškolskih ustanova, među kojima i Pomorske akademije u Bakru, Više pedagoške škole i Tehničke visoke škole u Zagrebu, Etnografskoga muzeja, Medicinskoga fakulteta i Veterinarske visoke škole u Zagrebu. Rojc, Milan, *Hrvatska enciklopedija*, 9. Zagreb 2007, 400; Milan Rojc i Bjelovar (1879.-1906.), Bjelovar 2011.

⁶⁶ Čačković pl. Vrhovinski, Miroslav, liječnik i kulturni djelatnik (Zagreb, 23. IX. 1865. - Zagreb, 29. VI. 1930.). Nakon studija medicine u Beču djelovao je do mirovljenja 1928. u zagrebačkoj Bolnici milosrdnih sestara na kirurškom odjelu (1895.-1928.), kojemu je bio i predstojnik (1914.-1928.). Jedan je od pionira hrvatske neurokirurgije, rendgenologije i reanimacije te suosnivač, profesor kirurgije (1918.-1928.) te prvi dekan zagrebačkoga Medicinskog fakulteta (1917.-1919., 1924.-1925.) i Dobrovoljnoga društva za spasavanje u Zagrebu (preteča hitne pomoći). Uz to, bio je višegodišnji potpredsjednik i predsjednik (1923.-1924.) Zbora liječnika Hrvatske te glavni urednik *Liječničkog vjesnika* (1897.-1904., 1915.-1918.). Čaković, Miroslav pl. Vrhovinski, *Hrvatska enciklopedija*, 2. Zagreb 2000, 643; Biserka Belicza i Dubravko Orlić, *Hrvatski liječnički zbor. Predsjednici od 1874. do 2004.*, Zagreb 2004, 141.

⁶⁷ Mašek pl. Bosnodolski, Dragutin, liječnik (Zagreb, 28. I. 1866. - Zagreb, 19. III. 1956.). Nakon studija medicine u Grazu i Beču (1890.) djelovao je u zagrebačkoj Bolnici milosrdnih sestara, najprije na kirurškom odjelu, a od 1894. na tzv. Trećem odjelu (otorinolaringologija, dermatovenerologija i urologija). God. 1908. imenovan je za županijskoga fizika, a 1918. za profesora-matičara Medicinskog fakulteta, na kojem je 1921. godine osnovao Kliniku za uho, nos i grlo. Uz to, bio je dekan Medicinskog fakulteta (1923.-1924.), predsjednik Zbora

Sl. 8 Zgrada Instituta za anatomiju (bivši Plešićki konvikt)
(Vladimir Dugački, arhiva)

đeni Medicinski fakultet. Tako je Medicinski fakultet zaživio pune 43 godine nakon svog formalnog osnutka 5. siječnja 1874., kada je hrvatska Vlada na poticaj bana Ivana Mažuranića usvojila zakon o ustrojstvu Sveučilišta, koji je predviđao četiri fakulteta: Bogoslovni, Mudroslovni, Juridički i Medicinski.⁶⁸

Sve je počelo na saborskoj sjednici početkom 1917. godine, kada je Milan Rojč ponovno pokrenuo pitanje Medicinskoga fakulteta, dok se izvan fokusa jasnosti dogovorio sa zagrebačkim nadbiskup Antunom Bauerom da Zemaljskoj vladi proda za potrebe smještaja Medicinskoga fakulteta i ostatak zemljišta na Šalati uz dvije novopodignute zgrade Zemaljske bolnice, koja nije nikad zaživjela, već se umjesto nje u postojeće zgrade uselio 1913. godine Plešićki konvikt (Zgrada Instituta za anatomiju) (Slika 8) i Muška gimnazija (zgrada dekanata). (Slika 9) Nakon što je za projekt osigurao nadbiskupovu podršku, koji mu je vrlo povoljno prodao traženo zemljište, nagovorio je generala Svetozara Borojevića od Bojne da vojska isprazni zgrade na Šalati, čime su stvoreni uvjeti za smještaj fakulteta. Nakon što je 12. studenog 1917. ban Antun Mihalović dao odobrenje za rad fakulteta, u prosincu 1917. godine upisana su prva 63 slušača. Nakon što je u travnju 1918. godine posljednji hrvatsko-ugarski kralj i austrijski car Karlo II. potvrdio Wikerhausera, Čačkovića i Mašeka za profesore, oni su u svibnju održali prvu sjednicu, na kojoj su izabrali Čačkovića za dekana. Ubrzo im se pridružio Drago Perović, asistent Anatomskoga instituta u Beču, kolege s Mudroslovnoga fakulteta, koji su predavali botaniku, zoologiju, mineralogiju, fiziku i kemiju,⁶⁹

liječnika Hrvatske (1913.-1919.) i Zemaljskoga zdravstvenog vijeća (1913.-1914). Bavio se karcinomom larinksa, rehabilitacijom gluhonijemih, a bio je i istaknuti predstavnik trezvenjačkog pokreta. Belicza i Orlić, *Hrvatski liječnički zbor*, 127; Mašek, Dragutin, *Hrvatska enciklopedija*, 7. Zagreb 2005, 126.

⁶⁸ Dugački, Medicinski fakultet u Zagrebu, 111.

⁶⁹ Isto, 111.

Sl. 9 Zgrada dekanata (bivša gimnazija) (Vladimir Dugački, arhiva)

predavači iz Češke (Fran Smetanka, Václav Neumann, Emil Prášek), te naposljetku i iz Rusije (Vladimir Ipolitovič Terebinskij, Mihail Nikitič Lapinskij, Sergej Nikolajevič Saltykow, Aleksej Stepanovič Kulženko), koji su nakon pobjede komunista u građanskom ratu 1922. godine emigrirali u Hrvatsku.⁷⁰ Svi su oni dali veliki obol zagrebačkom Medicinskom fakultetu, potpomognuvši mu da se ubrzo po završetku Prvoga svjetskog rata osovi na vlastite noge.

ZAKLJUČAK

Prvi svjetski rat nepovratno je promijenio naličje svijeta pa tako i Hrvatske te njegove metropole Zagreba. Iako Zagreb nije bio zahvaćen izravnim bojnim djelovanjima, zbog čega je ostao pošteđen ratnih razaranja, masovna mobilizacija njegovih muških stanovnika imala je za posljedicu potpunu promjenu u svakodnevnom životu grada. Nedostatak muške snage najprije se osjetio u svakodnevnoj upravi grada, koja je ostala bez velikog broja službenika, a potom i u padu životnog standarda obitelji mobiliziranih, jer ratni dodatak na plaće i pripomoći udovicama nisu bile dostatne za normalan život, osobito u uvjetima kada je zbog nedostatka hrane došlo do njezina nagloga poskupljenja. U potrazi za hranom sve je veći broj žena i udovica mobiliziranih svakodnevno tumaralo gradom, a njima su se ubrzo priključila djeca, koja su se zbog zatvorenih škola besposleno klatarila gradskim ulicama, prosila od građana novac te se potom opijala po krčmama. Isprva se ovaj problem pokušao riješiti pokretanjem brojnih akcija socijalnoga

⁷⁰ Vladimir Dugački, Češki nastavnici na Medicinskom fakultetu, *mef.hr*, 29(2010) 2, 117; Isti, Ruski emigranti na medicinskom fakultetu, *mef.hr*, 29(2010) 1, 105-106.

karaktera te otvaranjem javnih kuhinja, a kada su se one pokazale nedostatnim Gradsko je poglavarstvo reagiralo ograničavanjem radnoga vremena gostionica, krčmi, kavana i trgovina te provodilo stroge zabrane besposličarenja na ulicama što je imalo za posljedicu potpunu promjenu u svakodnevnom društvenom životu grada. Tim je mjerama sav javni društveni život grada bio ograničen što je u konačnici dovelo do potpunog mrtvila grada, a mobilizacija preko polovine policijskih službenika te nazočnost velikog broja vojnika i izbjeglica na ulicama dovela je do opće nesigurnosti na zagrebačkim ulicama i do porasta kriminala.

Uz to vladala je kronična nestašica hrane. Nakon što se u posljednjim godinama rata količina hrane na tržištu još više smanjila zbog posljedica suše, prekida prometa, otežane opskrbe i različitih manipulacija s ciljem povećanja njezine cijene, nastupila je i teška glad. Ona je osobito pogađala najsiromašnije slojeve, a kroz četiri godine gladovanja i oskudice u potpunosti je oslabila njihove organizme i dovela do slabljenja zdravstvenog stanja uslijed neuhranjenosti i iscrpljenosti stanovništva, a posljedično do povećanja stope smrtnosti zbog epidemije španjolske gripe, koja je 1918. godine u tri vala pogodila zagrebačko stanovništvo iscrpljeno glađu i višegodišnjom oskudicom i siromaštvom te odnijela preko osam stotina života.

Tijekom čitavoga Prvog svjetskog rata Zagreb je vodio i brigu za smještaj velikoga broja ranjenika, koji su se liječili u postojećim bolnicama i u brojnim improviziranim bolnicama po školama i drugim javnim zgradama. Među njima nalazile su se i improvizirane bolnice u zgradama Plemičkoga konvikta i Muške gimnazije na Šalati, u čijim je prostorijama nakon povlačenja vojske započeo u prosincu 1917. godine s radom Medicinski fakultet.

SAŽETAK

Prvi svjetski rat nepovratno je promijenio naličje svijeta pa tako i Hrvatske te njegove metropole Zagreba. Dok se u razdoblju od 1880. do 1910. Zagreb transformirao u moderan europski grad, dotle je razdoblje Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.) obilježeno propisivanjem novih komunalnih propisa, čije je provođenje imalo za posljedicu potpunu promjenu svakodnevnoga života grada, te pojavom katastrofalnih socijalnih uvjeta i opće nesigurnosti, osobito u posljednjim godinama rata uzrokovanih velikim prilivom vojnika i izbjeglica u grad, pojavom gladi te na posljetku epidemijom španjolske gripe. U takvim teškim društveno-socijalnim i gospodarskim okolnostima je Milan Rojc, Odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, uz podršku tri liječnika Bolnice milosrdnih sestara Theodora Wikerhausera, Miroslava Čačkovića pl. Vrhovinski i Dragutina Mašeka, u prosincu 1917. godine otvorio Medicinski fakultet, koji je time zaživio pune 43 godine nakon svog formalnog osnutka 5. siječnja 1874., kada je hrvatska Vlada na poticaj bana Ivana Mažuranića usvojila zakon o ustrojstvu Sveučilišta, koji je predviđao četiri fakulteta: Bogoslovni, Mudroslovni, Juridički i Medicinski.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; Zagreb; medicinski fakultet